

Hartmann'da Değer ve Değerlendirme Problemi

Elif Çetinkıran Balcı

Özet: Bu makalede Nicolai Hartmann'ın "değer" ve "değerler" görüşü ele alınacak, değer felsefesine katkıları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Değer kavramı, felsefe tarihinde oldukça tartışmalı bir kavramdır. Kimi düşünürler değerler alanını bilinemez, karanlık bir uçurum olarak nitelendirirken, kimileri ise değer kavramının önemine dikkat çekmekle birlikte içini farklı şekillerde doldurmuşlardır. Felsefe tarihine kısa bir bakış, bu konu üzerinde henüz anlaşılmuş bir görüş birliğinin bulunmadığını göstermeye yeter. Hartmann, değer felsefesinin henüz emekleme çağında, değerlerle ilgili önemli fikirleriyle bu alana büyük katkılar sunmuştur. Bu makalede, Hartmann'ın değer felsefesinin içeriği ve önemine dikkat çekerek doğru değerlendirme yapmanın imkânı ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: değer, değerler, değerlendirme, etik, varlık.

Value and Evaluation Problem in Hartmann

Abstract: This article aims to investigate Nicolai Hartmann's view of "value" and "values", reveal his contributions to value philosophy. The notion of "value" is quite controversial in the history of philosophy. While some thinkers evaluate the notion of values as an unknowable, dark cliff; others point out the importance of the notion of values and describe it in different ways. A quick glimpse at the history of philosophy would be enough to see the lack of consensus regarding this topic. Hartmann contributed greatly to the philosophy of values with his crucial ideas. This article presents the content and importance of Hartmann's philosophy of values and demonstrates the chance of making true evaluations.

Keywords: value, values, evaluation, ethics, being.

Değer, değerler, değerlendirme hayatımızı birlikte sürdürmek zorunda olduğumuz ahlaki öğelerdir, onlarsız bir insan hayatı düşünülemez. Eğer hayat "değer"den ve "değerler"den bağımsız olsaydı, bize "insan olma" durumunu sağlayan ayrıcalığımız da ortadan kalkmış olurdu. İnsan ne yaparsa, ne eylerse, ne tutum takınırsa hep değerler alanında iş görür, değer korur ya da değer harcar, kendisi fark etse de etmese de; yani insan olmamızın bir özelliği olarak, değerlerle zorunlu olarak iç içeyiz, nerede insan varsa orada bir değer ya da bir değer problemi, değer'in görünüm

kazanması, gerçekleşmesi vardır. “Kişi karşılaştığı her şeyi, şu veya bu şekilde değerlendirmek-adım başına karar almak, karar vermek, karar takınmak, davranmak- zorundadır” (Kuçuradi, 1998, s. 6). Bu açıdan baktığımızda değerler bir yandan bizim “tür” olarak insan olmamızı belirlerken diğer yandan insan türü içinde nasıl bir insan teki olduğumuzu, yani “kişi” olarak nasıl biri olduğumuzu da belirlemektedir. O halde insan hayatını bu denli belirleyen değerler ve değerlendirme üzerine ayrıntılı, özenle düşünmemiz gerektiği açıktır. Ne var ki, felsefe tarihine baktığımızda en geri planda kalmış, en az ilgiyi görmüş alanlardan biridir değerler alanı. Değerlerin, değerlendirmenin, değerlendirme probleminin üzerine yeterince kafa yorulmamış, bu konuların yeterince aydınlığa kavuşturulmamış olması sonucu, insanlar değerden, değerlerden, değerli bir yaşamdan, değerli eylemden, değerlendirmeden hep farklı şeyleri anlamışlar, doğru değerlendirmenin bilgisini edinememişlerdir. Değerlendirme problemi alanındaki bu bilgi eksikliği sonucunda, aynı olayın farklı kişilerce farklı değerlendirmesi yapılmakta ancak yine de mevcut olayın gerçek değeri görülememektedir. Bunun en vahim sonucu ise, insanların –farkında olarak ya da olmayarak- sık sık değer harcamasıdır.

İnsan hayatını birebir belirleyen değerler alanının, aslında en çok üzerinde durmaya, düşünmeye değer alan olması gerekmektedir. Felsefe tarihinde değer felsefesinin önde gelen temsilcilerinden Hartmann, değerlerin insan hayatındaki önemini fark etmiş ve bu nedenle çalışmalarının büyük bir kısmını değerler ve etik üzerinde düşünmeye, bununla ilgili ürünler ortaya koymaya harcamıştır. Bu açıdan Hartmann insanlık tarihinde önemli ve değerli bir yerde durmaktadır, insanlığa katkıda bulunup insan yaşamına yeni olanaklar sunduğu için.

Yeni Bir Ontoloji İnşası ve Tinsel Varlık Alanı

Hartmann, 20. yüzyılda yaşamış, değer felsefesi açısından oldukça önemli bir düşünürdür. Hartmann’ın felsefe tarihindeki önemi, -onun felsefe tarihine yaptığı pek çok katkının yanı sıra- modern ontolojiyi kurmuş olması ve değer felsefesi açısından çığır açıcı, aydınlatıcı düşünceleridir. Hartmann’ın değer felsefesine yaptığı önemli katkıları, aslında onun ontolojiye getirdiği yeni bakış açısı sayesinde. Bu nedenle Hartmann’ın değer görüşüne geçmeden önce onun ontolojisine değinmek bu noktada gerekli görünmektedir.

Hartmann'a göre, dünya, varlık tabakalarından ya da basamaklarından oluşur. Bir "fenomen" i anlamak, o fenomenin ait olduğu varlık basamağını doğru tespit etmekle mümkündür. "Fenomen" in ait olduğu varlık basamağını bilip bu basamağın diğer basamaklarla ilişkisi, bağları ve ayrılıklarını görmek gerekir. Oysa Hartmann'a göre, felsefe disiplinlerinin şimdiye kadar yaptıkları en vahim hata ya da onlardaki en büyük eksiklik, araştırdıkları alanın nesnesini hep tek taraflı, tek yönlü ele almaları, onun diğer varolanlarla - dolayısıyla diğer varlık tabakalarıyla- ilişkisini göz ardı etmeleridir. Ona göre, felsefenin dayanabileceği temel, ancak varolanı "varlık ilkelerinin tabii ilgilerine uyacak bir şekilde, bir bütün içinde" (Kuçuradi, 1998, s. 14) ele alan bir yaklaşım olabilirdi, bu yaklaşım, Hartmann'ın yeni ontolojisiydi. Varolanların bir bütün oluşturduğunu görüp, varolanı bu bütünlük içinde ele almak gerekiyordu.

Yeni bir ontoloji ileri süren Hartmann'a göre, örneğin, insanı nesne edinen bir felsefe disiplini, insan hayatını tek taraflı, söz gelişi insanı sadece düşünen bir varlık ya da insanı sadece sosyal bir varlık olarak ele aldığı anda insan kendi yapısal bütünlüğüyle anlaşılabilir, bu tek taraflı bakış açısıyla insan hep eksik bir şekilde anlaşılır, insanı anlama çabası yetersiz kalır. Bunun yerine "insanı her yandan, yani kendi yapısının bütünlüğü içinde anlamaya çalışmak (Kuçuradi, 1998, s. 6) gerektiğini ifade eden Hartmann, ortaya koyduklarıyla, yaşadığı dönemde, düşünürlerle oldukça önemli yeni bir felsefe yapma tarzı göstermiştir.

Felsefenin hangi alanı olursa olsun, gerek tarih, gerek mantık, gerekse bilim, nesnesi en nihayetinde bir "varolan" olduğu için, başka bir deyişle, tüm bu disiplinler hep bir "varolan"a yönelip onu araştırdıkları için, Hartmann'a göre, temel felsefi disiplin ontoloji olmak durumundadır. Ne var ki Hartmann her ne kadar her şeyin varlık problemine bağlı olduğunu düşünse de, ontolojinin felsefenin diğer tüm alanlarından mutlak bir şekilde öncelikli olduğunu gösterme iddiasında değildir. Aksine o, tüm felsefe disiplinlerinin karşılıklı olarak birbirlerini gerektirdiğini, bütüncül bir bakış ve kavrayış için disiplinlerin arasındaki ilgi ve organik bağı gözetmek gerektiğini düşünür. Tam da bu nedenle, ontoloji de dahil olmak üzere, felsefe disiplinlerinden hiçbiri metot olarak diğerinden öncelikli değildir. Bütüncül bir birlik, ancak verilerin çeşitliliğinden hareketle anlaşılabilir, ontolojinin bu noktada önemi, her disiplinin nihayetinde varlık temellerinden hareket etmesi gerektiği noktasındadır, diğer yandan ontolojinin de işini görebilmesi, varlığı açıklayabilmesi için diğer disiplinlerle işbirliğine ihtiyacı vardır.

Her araştırmanın başlangıç noktasının “fenomen” ya da “şey” olduğunu ortaya koyan (Mengüşoğlu, 1976, s. 28), içinde tüm varlıkların belli bir yerinin olduğu “dünya”yı doğru bir şekilde anlamının, onu varlık basamaklarına ayırmayla ve her varlık basamağının kendine zđ özelliklerini araştırmayla, aralarındaki ilişkileri, farklılaştıkları ve ortaklaştıkları noktaları belirlemeyle mümkün olduğuna dikkat çeken Hartmann’ın sözünü ettiği bu varlık basamaklarının ve özelliklerinin ne olduğunu açıklamak, insanın yapı bütünlüğünü anlamamızın n koşuludur.

Hartmann, öncelikle iki varlık türü ayırt eder: real varlık ve ideal varlık. Real varlık tabakalarının en altında maddi varlık tabakası bulunur, bu tabaka anorganik tabakadır, fiziğin incelediği nesnelere, bu anorganik alana aittir. Maddi varlık tabakasının üstünde organik varlık tabakası vardır. Organik varlık tabakası, bitkileri de, en basit tek hcrelileri de ve organik tabakanın en gelişmiş varlığı olan insanı da kapsar. Organik varlığın da üstünde psişik tabaka bulur. Bu tabakayı inceleyen bilim, psikolojidir. Bu tabakada artık bilinç ortaya çıkmıştır ancak henüz tinsellikten bahsedilemez; bu aşamada insanın ayırt ediciliği henüz ortaya çıkmadığı için bu tabaka insanın hayvanla ortak paylaştığı bir tabakadır. Son tabaka ise, tarihi ya da tinsel varlık tabakasıdır. Bu tabakada insanı diğer canlılardan ayıran özellikler yer alır. “Bu varlık alanı dilin, hukukun, ahlakın, politik akımların, bilginin ve sanatların varlık alanıdır” (Mengüşoğlu, 1976, s. 29).

Hartmann’a göre, her varlık basamağının kendine zđ yapısal özellikleri vardır. Varlık basamağında altta ya da üstte yer alma durumu varlık basamaklarının yapısı gereğidir. Varlık basamaklarında önemli olan her basamağın taşıdığı özelliklerin iyi anlaşılmasıdır. Hartmann’ın sözünü ettiği bu varlık basamakları arasında hem bir yapı ilgisi hem de bir yapı ayrılığı vardır, bunu görmek, basamakların özelliklerine nüfuz etmek açısından önemlidir. “Real dünyanın yapısında, yalnız st tabaka alt tabakaya bağlıdır, alt tabaka st tabakanın kaldırılmaz şartıdır” (Hartmann, 1968, s. 38). Başka bir anlatımla, üstte olan varlığını altta olana borçludur, üstteki tabaka alttaki tabaka ya da tabakalar olmadan var olamaz, (rneğin, anorganik tabakanın kategorileri olan yer kaplama, zaman, oluş, durum kategorilerinin bir üstte yer alan organik tabaka içinde hala geçerliliğini koruması), bu nedenle üstte olan alttakine bağımlıdır denilebilir. Fakat alt tabaka, st tabakaya hiçbir zaman bağlı değildir, “fizik dünya organik hayat olmadan, organik varlık psişik hayata dayanmadan,

psişik varlık düşünce hayatı olmadan da varolabilir” (Hartmann, 1968, s. 38). Hartmann’a göre, her ne kadar üst tabaka alt tabakaya dayanıyor olsa da alt tabaka tarafından belirlenmemiştir. Üst tabaka alt tabakaya ancak kısmen bağımlıdır, bu bağımlılığın yanı sıra, üst tabakaların “hür” olmalarını sağlayan “kategorial novum”lar mevcuttur. Başka bir anlatımla, üstte yer alan tabaka alttaki tabakanın özelliklerini taşıyor olsa da her üst tabaka sadece kendi tabakasına ait olan yeni yapı özellikleri de taşımaktadır. Söz gelimi, psişik tabakada yer alan bilme ancak hayvan dünyasının yüksek şekillerinde vardır, tinsel varlık tabakasının diğer tabakalarda bulunmayan ayırt edici özelliği ise düşünce dünyasına sahip olmasıdır (Hartmann, 1968, s. 25).

Hartmann’a göre, insanı anlamak, insanın ortaya çıktığı varlık basamaklarının tümünü göz önüne almakla mümkündür. Buna göre, insan ne sadece organik, ne yalnızca psişik ne de sadece tinsel bir varlıktır, insan bunların bütünüdür. Hartmann’ın ortaya koymuş olduğu yeni ontoloji, işte bize bu olanağı, *insanı doğru anlamanın onun dal budak saldığı varlık alanlarının bütünü içinde ele alınmasıyla olanaklı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir*. Bu makalede inceleyeceğimiz alan Hartmann’ın etik görüşü ile değer ve değer sorunları olduğu için üzerinde durmamız gereken varlık tabakası insanın tinselliğini, tarihselliğini kazandığı tinsel varlık tabakasıdır.

Bir “Olgu” Olarak Değerler

İnsan değerler yaşayan, değerler üreten, değerli olan ve değerleri olan tek varlıktır, dolayısıyla bu, insanın en temel ayırt edici özelliğidir. Hartmann felsefe tarihinde özellikle *Ethik*¹ adlı eserinde, değerlerin neliğini araştırmaya girişmiş, değerlerin gelip geçiciliği düşüncesine karşı çıkararak değerlerin “nesnelliği”, “mutlaklığı” üzerinde durmuştur. Değerlerin çoğunlukla, gerçeklik alanında bir karşılığı olmayıp sadece ve sadece insan zihninde bulunduğunu, dolayısıyla düşünen her zihnin değerleri farklı algılayacağını, bu nedenle de bu alanda mutlaklığın olmadığını, değerlerin evrensel zorunluluk taşımadığını, değerler alanında hiçbir kalıcılık ve kesinlikten söz edilemeyeceğini iddia eden anlayışın hakim olduğu bir dönemde, Hartmann, değerlerin, farklı türden olsa bile birer “olgu” olduklarını söyleyerek o zamana kadar süregelen ezberleri bozmuş, değerleri pozitif bir bilim olan geometriyle ve matematikle karşılaştırarak, onlara mutlaklık ve kesinlik kazandırmayı amaçlamıştır.

¹ Metinde, eserin *Ethics* adlı İngilizce çevirisinde yararlanılmış olup çeviriler tarafıma aittir.

Hartmann'ın değerler ile geometri arasında bağlantı kurmasının temel nedeni en geniş anlamıyla ifade edilecek olursa, değerler alanındaki göreliliği, "değer relativizmini" ortadan kaldırmak istemesidir. Hartmann, bunu yaparken Platon'un *Menon* diyaloguna göndermede bulunur. *Menon*'da Platon, geometri hakkında o ana kadar hiçbir eğitim almamış bir köleye geometri sorusu çözdürerek, aslında geometri bilgisinin insanlarda a priori olarak bulunduğuna dikkat çekmiştir, o halde insan geometri bilgisini ruhunun derinliklerinde taşımaktadır ve geometri insanlar için bu nedenle öğretilmelidir. Bu örnekten yola çıkan Hartmann'a göre, erdemler de tıpkı geometrinin öğretilbilir olması gibi öğretilbilir niteliktedir, öğretilbilmeleri aynı geometride olduğu gibi, insan ruhunda önceden a priori olarak bulunmalarıyla ilgilidir (Hartmann, 2002, s. 61). Hartmann, a priori kavramını "deneyden bağımsız olma" anlamında kullanmaktadır, o halde matematik ya da geometride olduğu gibi, değerler de deneyden bağımsızdır, a prioridir. Dolayısıyla değerler, görelilikten uzak, mutlak ve kesindirler.

Hartmann, pozitivistlere oldukça ters gelecek bir düşünceyi savunarak, değerler alanının da bir "olgu" (factum) (Hartmann, 2002, s. 101) alanı olduğunu söylemiştir. Ona göre, olgu alanı sanıldığı gibi sadece beş duyumuzla algılayabileceğimiz, somut varlıklar alanından ibaret değildir, ahlaki bilinç alanı da olgu alanıdır. Hartmann, olgu kavramını, çoğu filozoftan farklı kullanarak, varlık tarzı bakımından aslında Platon'un ideleri sınıfına giren değerlerin de, -teorik açıdan tamamen farklı türden olsalar da- olgular alanına ait olduğunu belirtir. Dolayısıyla ahlaki bilinç alanı da olgular alanıdır, "o gerçektir, deneyimlenebilir, ama özünde empirik değildir" (Hartmann, 2002, s. 101). Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, a priori olan deneyden bağımsız olandır, dolayısıyla a priori olan ahlaki bilinç, deneyden bağımsız olmak durumundadır, yani empirik olmaktan uzaktır.

Hartmann'ın sözünü ettiği, ahlaki bilincin a priori olması demek, onun bütün insanlarda işliyor olması, tüm insanlarda değerleri duyan bir yetinin, duygusal bir yetinin olması anlamına gelmektedir; bu, insanda onaylayan, hisseden, karşı çıkan, değerleri duyan, öz ifadeyle değerlendiren bir bilincin a prioriliğidir.

İnsanda değerlendirme yapan yetinin tüm insanlarda a priori olarak bulunması, aynı zamanda değerlerin insanı insan yapan bir özellik oluşunu da ortaya koymaktadır. Hartmann'ın bu düşüncesini farklı bir

şekilde dile getiren Kuçuradi, insanın değerlerden uzak, değerlendirme yapmadan yaşayamayacağını belirterek bu özelliğin insanı insan yapan en temel özellik olduğunu belirtir. Kuçuradi'ye göre, "kişinin başka kişileri, olayları, durumları, kendisini ve genellikle tek tek şeyleri değerlendirmesi insanın bir yapı özelliği, bir varolma şartıdır" (Kuçuradi, 1998, s. 7).

Hartmann, değerlerin varlık tarzı bakımından Platoncu ideler sınıfına ait olduğunu belirtir. Bir ideal bir de real varolma tarzını birbirinden ayıran Hartmann, değerlere özgü varlık tarzının "ideal, kendi başına varolma" tarzı olduğunu belirtir: "değerler etik ideal alanın, kendi yapıları, kendi yasaları ve düzeni olan bir ülkenin özgün yapılarıdır" (Hartmann, 2002, s. 221). İdeal varlık alanını oluşturan değerler, saf matematik ve mantıktan oluşan her türlü özelliğin ait olduğu alandır; ideal alan real alandaki her türlü değişimden bağımsızdır.

Değerlerin özler olduğunu düşünen Hartmann, değerlerin her türlü dış öğeden, özellikle de insandan ya da değerleri düşünen bilinçten bağımsız olduğunu düşünür. Bilincin değerleri düşünmesi, değerlerin, onları düşünen bilinç sayesinde yaratıldığı anlamına gelmez, değerler düşünölmelerinden bağımsız olarak vardırlar. Değerlerin, onları düşünen bilinçten bağımsız olarak varolması, Hartmann'ı, değerlerin "kendi başına varolduğu" düşüncesine götürmüştür; ona göre değerler, "ideal kendi başına varlıklar"dır. Bilinç her ne kadar değerleri kavrayabilse de onları yapmaya muktedir değildir. "Değerlerin kendinde varlıkları vardır. Değerlerin varlığı onları düşünen bilinçten bağımsızdır" (Hartmann, 2002, s. 218).

Hartmann'ın değerlerin, insanların onları kavramasından bağımsız olarak var oldukları yönündeki düşüncesi kabul edilebilecek bir görüştür. Şöyle ki, Hartmann, değerlerin kendi başına var olduklarını söylerken, birtakım insanların değerleri bilmiyor oluşunun, mevcut değerlerin olmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtir, tıpkı yer çekimi yasasını insanlar bilmesede, yasanın bu bilip bilmemeden bağımsız olarak var olmaya devam edecek olması gibi. Burada Hartmann'ın anlatmak istediği, değerlerin onları düşünen öznenen bağımsız olduklarıdır; bu, değerlerin gnoseolojik yanıyla ilgili bir durumdur ve doğru bir bakış açısidir.

Diğer yandan Hartmann, değerlerin insandan bağımsızlığını, ontolojik olarak da değerlendirir. Hartmann'a göre, değerler, gnoseolojik anlamda kendi başına varlık olmalarının yanı sıra, ontolojik anlamda

kendi başına varlık olarak da ele alınmalıdır. Değerlerin ontolojik olarak insandan bağımsız olması demek, insan türü hiç var olmamış olsaydı bile, değerlerin var olmaya devam edeceklerini söylemek demektir. Hartmann'ın değerleri bu şekilde insandan ontolojik açıdan mutlak bir şekilde ayırması ve değerlere kendi başlarına varolma niteliğini yüklemesi, onun değer felsefesinin sorunlu yanlarından biridir. Hartmann'ın değerlere bu şekilde yaklaşması, onun "kişi" ve "insan" arasında bilinçli bir ayırım yapmamış olmasından, yani antropojik bir eksiklikten kaynaklanmaktadır. Zira değerler, insanla birlikte var olan gerçekliklerdir; insan olmasaydı, nesnelere herhangi bir değeri olamazdı, nesnelere sadece doğada varolan bir eşya olurdu; ancak onlara herhangi bir anlam yüklenemezdi. İnsan olmasaydı, estetik, din, bilgi, felsefe gibi insan türüne ait değerler olamayacağı gibi, sadece kişiler arası yaşanabilecek olan, kişinin değerini belirleyen etik değerler de hiçbir şekilde varolamazdı. İnsan değerleri yaşayan bir varlık olduğu için değerler vardır; sevginin bir değer olarak ortaya çıkması, onu yaşayan bir varlığın olmasına bağlıdır; adalet bir değerdir, dostluk bir değerdir, güven bir değerdir, değer olmalarının nedeni onları yaşayan, var eden bir varlığın, insan türünün olmasıdır.

Hartmann, her ne kadar değerlere kendi başına varolma niteliğini yüklemiş olsa da, değerlerin görünümüne gelmeleri için onları taşıyacak bir aracının olması gerektiğini belirtmekten geri durmamıştır. Hartmann, ideal alanda bulunan değerleri real alana taşıyacak olan varlığın, insan olduğunu belirtir. Başka bir anlatımla değerlerin real alanda ortaya çıkabilmeleri için real bir dayanak noktasına ihtiyaç vardır, bu dayanak da insandır. Hartmann'a göre, ahlaki değerlerin taşıyıcısı olabilen varlık sadece insandır. Dürüstlük, bir ahlaki değer ise, bu ahlaki değeri ancak insan taşıyabilir, varolanlar arasında sadece insan dürüst olabilir. Sadece insan değerleri duyabilme kabiliyetine sahiptir. Hartmann, böylelikle, insanın tinsel varlık tabakasına ait olan tek varlık olduğunu, dolayısıyla da insanı hayvandan ayırt eden özelliğin insanın tinsel bir varlık olmasında yattığını açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Ona göre, varolanlar arasında sadece insandır ahlaki olarak "gereken"i gerçekliğe dönüştürebilen, ideal alana ait olanı real alana taşıyabilme kabiliyeti, tinsel varlık tabakasına ait tek varlık olan insana özgüdür. Hartmann'a göre, insan dışında geriye kalan tüm varolanlar, ideal olanın çağrısı karşısında kördür, ölüdür. Tüm bunlar, insanın ayırt ediciliğinin onun tinselliğe sahip olmasında yattığını kanıtlar niteliktedir; insanın diğer canlılarla paylaştığı bütün özelliklerin yanında, sadece insan varlığına ait olan bir tinselliğin bulunması, insanın tinsel tabakada yer alan tek varlık olması, insanın insansal yanını

oluşturmaktadır.

Bu anlatılanlar ışığında bakılacak olursa, Hartmann'ın, değerlerin insan olmasaydı da ideal alandaki varlıklarını sürdüreceklerini düşünüyormuş gibi konuştuğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle Hartmann insanın ontolojik olarak varolmamasının değerlerin ontolojik olarak varolmasını engellemeyeceğini düşündüğünü, fakat buna karşın insanın ontolojik olarak varolmamasının ideal alanda bulunan değerlerin real alana taşınmaması durumuna yol açacağını düşündüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır. Böylelikle Hartmann, değerleri, bir yandan, insandan bağımsız "kendi başına varolan" olarak değerlendirirken, diğer yandan insanın değerlerin tek taşıyıcısı olduğunu belirterek değerlerin insanla bağına kurmaktadır. Hartmann'ın değerlere insandan bağımsız bir varoluş yüklemesi, onun farkında olmayarak "insan" ve "kişi" arasında net bir ayrım yapmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ve ancak "insan" ve "kişi" arasındaki ayırmadan hareketle, değerlere doğru bir bakış yakalanabilir; bu farka dayanarak, *değerlerin kişilerden bağımsız olduğunu, fakat insandan, tür olarak insandan bağımsız olmadığını kesin bir şekilde söyleyebiliriz*. Değerler kişiden bağımsızdır, çünkü değerler, X ya da Y kişinin onları bilip bilmemesinden bağımsız olarak vardır; fakat diğer yandan değerler ontolojik olarak insan türünden bağımsız değildir, zira değerler insan var olduğu için vardır, değerler sırf insanla ilgilidir, değerler insan türünün olanaklarıdır. Eğer insan olmasaydı, dürüstlük, cesaret, adalet, güven, sevgi gibi sadece insana özgü, sadece insanın yaşayarak var edebileceği etik değerler, yine sadece insanla, insanın yaratmasıyla ortaya çıkan sanat, estetik, tarih, din, felsefe, bilim gibi insan türünün değerleri, yine sadece insana özgü olan toplumsal değerler de olmazdı. İnsanlar bu değerleri, bizzat yaşayarak var eder; değerler, insanlar bu değerleri yaşadıkları için vardır.

Bu bakış açısı Hartmann'ın değer felsefesini anlamada, bize daha doğru bir bakış açısı sağlayabilir. Hartmann'ın yukarıda da belirttiğimiz gibi, "insan" ve "kişi" arasındaki ayrım üzerinde yeterince durmamış olması, onun değerlerin insandan bağımsız olduğu yanlış görüşüne götürmüştür.

Hartmann'ın değer felsefesi alanındaki –bir kısmına yukarıda değindiğimiz- kimi eksikleri bir yana, o, değerlerin doğasının "zaman üstü" ve "tarih üstü" olduğunu belirterek değer felsefesine büyük bir katkı sağlamış, değerlere yepyeni bir bakış kazandırmıştır. Bunu söylemekle Hartmann, şimdiye kadar değerlere olumsuz bakışın; yani onların gelip

geçici olduğunu, gerçekliklerinin olmadığını, ne kadar insan varsa o kadar farklı değer anlayışının olduğunu, dolayısıyla değerlerin sıkı bir relativizm içinde bulunduğunu savunan görüşlerin -özellikle pozitivist görüşlerin- karşısında alternatif bir görüş geliştirmiştir. "Tarih üstü" ve "zaman üstü" deyişlerinden, değerlerin bu dünyada değil insanların ulaşamayacağı bir öte dünyada bulunduğu çıkarımına ulaşanlar olmuştur; ne var ki böyle düşünenler, bir fenomen alanı olarak insana, insan eylemlerine doğru bakışı gözden kaçırmış kişilerdir. İnsana bütüncül bir bakış yakalanırsa, görülür ki değerler tam da içinde yaşadığımız real dünya içinde gerçekleşirler, böyle bir bakış açısıyla değerlere bakıldığında, değerlerin insanın ulaşamayacağı farklı bir dünyada değil, tam tersine sadece ve sadece insanın ulaşabileceği, insanların eylemlerinde, ilişkilerinde kendini gösteren bir fenomen olduğu görüşüne doğrudan ulaşılır.

İnsanlık tarihi değer çığnemeleriyle, değer korumalarıyla, değer yaşantılarıyla, değer ortaya koymalarla gerçekleşen bir tarihtir, tarihte değerler gerçekleştiriliyor ya da çığneniyor, tarih tam da değerlerin çığnenmesi ya da gerçekleştirilmesiyle oluşuyor. Zaman geçiyor, ama sevgi hep sevgi olarak kalıyor, adalet hep geçerliliğini koruyor, insanlar geçip giden zamana karşın yine de güven istiyor, sevgi yaşıyor, ne kadar farklı kültürlerde de olsa, ne kadar farklı kişilerce gerçekleştirilseler de insan, bir değer olan sevgiyi görür görmez tanıyor, yiğitlik hep yiğitlik olarak, dostluk hep dostluk olarak kalıyor. Zaman akıp giderken, insanlar yapıp etmeleriyle tarihi yaratırlarken, değerler her ne kadar çığnenmiş olsa da yok olmuyor. Hartmann'ın değerleri nitelerken kullandığı "tarih üstülük" ve "zaman üstülük"ten bunları anlamalıyız, değerlere doğru bir bakış ancak bu şekilde anlaşıldığında mümkün olmaktadır.

Hartmann, değerlerin doğa yasaları gibi koşulsuz zor uygulayan tekbiçimlilikler olmadığını belirterek, insanların değerler karşısında özgür olduğunu ortaya koyar. Değerleri bu defa doğa yasalarıyla karşılaştıran Hartmann'a göre, doğa yasalarıyla somut varolanlar arasında hiçbir çelişki olamaz; yani doğada var olanlar bütünüyle doğa yasalarına dayanırlar, yasalar doğada mutlak bir biçimde işler ve tüm olup bitenler de bu yasaları kör bir boyun eğişle takip eder (Hartmann, 2002, s. 98). Ancak değerler alanında durum farklıdır, değerler çoğu zaman gerçekleştiği halde, onların gerçekleşmedikleri de olmaktadır, yani insanlar değerleri kör bir boyun eğişle izlemezler. Değerler alanında, hiç beklenmedik gelişigüzel sapmalarla da karşılaşılabilir. Dolayısıyla değerler alanında doğa yasalarında olduğu gibi, kırılmayacak bir olma zorunluluğu söz

konusu değildir.

Yer çekimine karşı koyma ya da güneşin doğmasını engelleme şansımız yoktur, buna karşılık insan türü olarak bizlerin adil olmayan bir eylem gerçekleştirme ya da cesur değil korkak davranma, dürüst olmayıp yalan söyleme olanağımız her zaman söz konusudur. Çünkü insanlar değerler karşısında özgürdür, insan değerleri gerçekleştirebilir de, değerleri çiğneyebilir de. Değerler alanında durumun böyle olması, Hartmann'a göre, değerler açısından hiçbir olumsuzluğa yol açmaz. Çünkü ona göre, "değerler, gerçeklikte yerine getirilmelerinden bağımsız olarak varolurlar" (Hartmann, 2002, s. 98). Değerler, gerçek olanın karşısında yalnızca bir taleptirler, bir olma gerekliliğidirler, bu anlamda zorunlu değildirlere. Hartmann'a göre, bir talep olan değerler yerine getirilmediğinde, hatta yerine getirilemez olduğunda bile değerler yok olmaz. Bütün değerler için geçerli olarak, yeryüzünde dürüst ya da adil bir eyleme rastlamasak da, insanlar bu değerleri artık yaşamaz olsalar bile yine de dürüst ve adil olma gerekliliği varolamaya devam edecektir. Tüm insanlar sevgiye karşı olsa da, sevgi bir değer olarak varolamaya devam edecektir. Bu görüşleriyle Hartmann, değerlerin mutlaklığını ortaya koymuştur.

Hartmann'a göre, insanın değerler karşısında özgür olması, aynı zamanda insanın insan olmasının ön koşuludur (Hartmann, 2002, s. 99). İnsan değerlere bir olanak olarak sahip olmayıp, değerlere zorunlu olarak itaat etseydi, o halde insan, bir doğa varlığı olurdu, tıpkı bir taşın kör bir şekilde doğada yer alması gibi insan da doğada bu şekilde yer alırdı. Diğer yandan, herkes erdemli olmakla zorunlu bir şekilde karşı karşıya kalsaydı, bu durumda erdemli olmanın da, insanın değerli bir yaşam sürmesinin de özel bir anlamı olmazdı, bu durumda değerli olma, tıpkı uyuma ya da yemek yeme gibi insan için zorunlu ve sıradan bir özellik olmaya mahkûm olurdu. Oysa biz biliyoruz ki, erdemli olma kadar olmama da insana açık bir olanak olduğu için, değerler insanın insan olarak değerini ortaya koymaktadır.

Bir Değerlilik Ölçütü: "Değer Duygusu"

Buraya kadar, Hartmann'ın değer felsefesinde, değerlerin varlık tarzı bakımından "özler", "ideler" kategorisine girdiğini, değerlerin "olgu"lar alanına ait olduğunu ve değerlerin gelip geçici, görelî olmayıp tam tersine a priori ve mutlak olduğunu belirtmiş olduk.

Peki, Hartmann'a göre insan karşılaştığı sayısız durumdan, kişilerden, olaylardan kimini reddedip, kınayıp kimini onaylarken, bu kınama ve onamayı neye göre yapmaktadır?

Hartmann'a göre, bize değerleri veren, değerler alanıyla ilişki kurmamızı sağlayan ya da değerlere ulaşmamızı sağlayan, aynı zamanda bir şeyi onama ya da kınamamıza dayanak oluşturan duygu "değer duygusu" (sense of value) dur (Hartmann, 2002, s. 100). Nasıl ki insanın görmesini sağlayan organı göz ise, insanın değerleri duymasını sağlayan organı da değer duygusudur. Bu değer duygusu sayesinde insan ahlaki değerleri keşfeder, bir anlamda bu değerleri duyar. Hartmann'ın bahsettiği değer duygusu, bilişsel bir yeti olmayıp duygusal bir özelliğe sahiptir. Bu yetiye sahip olan kişi, değerleri duyacak, değerleri değer duygusu sayesinde tanıyacaktır.

Diğer taraftan Hartmann, kişilerin ahlaki olanı seçmesinde, iyiyi kötüden ayırmasında onlara ölçüt olan değer duygusunun kişilerde her zaman işlemediğini ifade eder. Kişilerin değerler konusunda yanıldıkları, onları önemsemedikleri, yanlış değerlendirme yaptıkları ya da değer çığnedikleri yaşamda sık sık tanık olduğumuz durumlardır. Değerleri duyamayan kişileri Hartmann, "değer körü" olarak niteler. Hartmann'ın değer körlüğü dediği şey, değer duygusunun sınırlılığını, darlığını gösterir. Nasıl ki, gözleri görmeyen birisinin bir resim hakkında değerlendirme yapması mümkün değilse ya da yapıyorsa da bu değerlendirmeye itibar edilemezse, tıpkı bunun gibi, değerleri göremeyecek kadar kör olan birisinden de değerler hakkında değerlendirme yapması beklenemez ve böylesi birinin yaptığı değerlendirmeye itibar edilemez. Hartmann'a göre, değerleri göremeyen kişilerin varlığı, değerlerin mutlaklığını, kesinliğini hiçbir şekilde zedelemeyiz. Zira dünyada yaşayan kimi kabilelerin en basit matematik işlemlere, terimlere yabancı olduğu bilinmesine rağmen matematiğin kesinliğinden nasıl ki kuşkulandırmıyorsa, akli başında olan hiç kimsenin, değerlere karşı kör olanlar var diye değerlerin varlığından ve mutlaklığından kuşkullanması da aynı derece kabul edilemez bir durumdur.

İnsanların kendilerinde bulunan bu değer duygusuyla değerleri duyması, değerlerle ilişkiye geçmesi, Hartmann'a göre, değerler alanında yapılan birincil keşiftir aynı zamanda.

Bu durumda birincil keşfin nasıl vuku bulduğu sorulursa, ahlaki

hayatın kendisinin derinliklerine inmek gerekir. Bu keşif boyunca ahlaki bilinç tüm görünümünde hiç durmadan işler durumdadır. Hayattaki her yeni çatışma insanın önüne yeni bir problem koyar ve böylelikle onu yeni değerlerin kavranmasına yöneltir. Birincil değer bilinci ahlaki yaşamın yükselmesiyle, onun içeriğinin artan karmaşıklığı ve yoğunluğuyla, içeriklerinin bolluğu ve gerçek değer yüksekliğiyle gelişir. Buradan da açığa çıkar ki tüm insanlık değerlerin birincil keşfiyle ilgili olarak sürekli çalışmak durumundadır ve gerçekten de bu işi bir amaç olarak sürdürmeden her toplum, her ırk kendi tarihsel varoluş sınırları içerisinde üzerine düşeni yapar (Hartmann, 2002, s. 87).

Bunun yanı sıra, Hartmann'a göre, felsefi etiğin yaptığı keşif, orijinal bir keşif olmayıp ikincil bir keşiftir. Etik, insanların yaşamış olduğu değerlerden, yaşayarak ortaya koymuş olduğu görünümünden, yaşantılardan yola çıkarak onları açıklar, dile getirir; dolayısıyla etiğin yaptığı keşif ikincil planda kalmak durumundadır. Değerlerin birincil keşfini insanlar yapar. İnsan, bizzat kendisinin karşılaştığı, yüz yüze kaldığı bir olayda adalet duygusunu yaşar, bir kişiyle girdiği etik ilişkisinde dürüstlüğü yaşar, ona güven duyar ya da ona sevgi besler. Bu bir insanlık durumudur, zira insan olmak demek aslında insanın değerleri yaşamasının önünü alamaması demektir. İnsanın bu değerleri yaşamadığı, yaşamda kişilerle etik ilişkiye girmediği bir yaşam mümkün olsaydı bile buna insan yaşamı denilemezdi. Tam da bu nedenle Hartmann, tüm insanların farkında olmaksızın değerlerin birincil keşfi için durmaksızın çalıştığını söyler. İnsan her yapıp ettiğiyle, karşılaştığı her olayla, durumlara ya da kişilere takındığı her tavırla, farkında olsun olmasın aslında bir değeri yaşar, her adımında bir değer yaratır, bir değer korur ya da bir değer çığnemesine yol açar. Etiğin yaptığı, insanların ortaya koyduğu bu fenomenlere bakıp bunları açıklamak, kayda geçmektir, bu nedenle Hartmann'a göre, etiğin yaptığı keşif, daima ikincil olmak durumundadır.

Değer duygusunun insanlarda a priori olarak bulunduğunu ve insanın kendi değer yaşantısını buna göre oluşturduğunu belirten Hartmann'ın düşüncesinde bazı sorunlu yanlar tespit edilebilir. Hartmann'ın her insanda varolduğunu düşündüğü değer duygusunun bizi değerlere ulaştırıp ulaştırmayacağı buradaki sorunun bel kemiğidir. Zira insanlar değerlerden başka başka şeyleri anlayabiliyor. Kimi insan, dine dayalı bir yaşamı değerli olarak görürken, ondaki değer duygusu şariat hayatını değerli olarak duyarken, böylesi bir hayat onun değer

duygusunda en değerli hayat olduğu için bu uğurda ölmeyi ve öldürmeyi göze alabiliyorken, kimileri ise ömrünü bilime adanarak, insanlığı daha ileriye götürmeye çabalayarak değerleri yaşamayı tercih edebiliyor; kimi insan için sadece zengin bir hayat yaşanmaya değer bir hayat olurken, onun değer duygusu zengin olmayı değerli görürken, kimi ise adaletli bir yaşamın en değerli yaşam olduğunu düşünebiliyor. Bunca farklı değerlilik anlayışı içinde, değer duygumuz, doğru değerlendirmeyi nasıl olanaklı kılacaktır? Değerlendirme etkinliğini Hartmann'ın yaptığı gibi değer duygusuyla açıklamak, bizi, bu gibi soru ve sorunlarla kaçınılmaz olarak karşı karşıya bırakmaktadır. Değerlendirme etkinliğini, bir duygu işi olarak görüp, değer duygusuyla değerlere ulaşılacağını düşünmek her durumda kişiyi değerlere ulaştırmayabilir. Değerlendirme etkinliği, duygulardan tamamıyla bağımsız olmasa da, ondan önce bir bilgi sorunudur, fenomenlere dikkatle bakmayı, ayrımlar yapmayı, doğru değerlendirme yapmanın koşullarını bilmeyi gerektirir ve oldukça meşakatli bir iştir.

Bir Bilgi Problemi Olarak Doğru Değerlendirme

Doğru değerlendirmenin rastlantıya bırakılmayacak kadar önemli olduğunu, değerli bir hayatın ön koşulunun doğru değerlendirme yapabilmenin, insanlara, eylemlere, durumlara ve tutumlara doğru bir bakış açısıyla bakabilmeye mümkün olduğunu söyleyen Kuçuradi, şimdiye kadar hiçbir filozofun yapmadığı kadar, değerlendirme problemi üzerine düşünmüş ve insanın doğru değerlendirme yapabilmesinin koşullarını araştırmıştır, çünkü yaşarken değer çiğnenmesini önlemenin tek yoludur aslında doğru değerlendirme yapabilmek. Kuçuradi değerlendirmenin, doğru değerlendirmenin her şeyden önce bir bilgi sorunu olduğunu söyler: doğru değerlendirmeler vardır; bunun yanı sıra yanlış değerlendirmeler olan değer biçme ve değer atfetmeler vardır. İnsanın doğru değerlendirme yapabilmesi için, doğru değerlendirmenin değer biçme ve değer atfetmeden farkını bilerek, olaylara, kişilere, tutum ve davranışlara doğru değerlendirmeye bakmayı başarabilmesi gerekir.

Peki Kuçuradi'nin değer biçme ve değer atfetme kavramlarıyla anlatmak istediği nedir? Kuçuradi'ye göre, değer biçme, bir şeyi ezbere değerlendirmektir. Değer biçmede yapılan, değerlendirilmesi söz konusu olan şeyin kendi değerini göstermek değil, geçerli ilkeler, kurallar, normlar ve ölçüler bakımından o şeyi nitelemektir (Kuçuradi, 1998, s. 28). Değer atfetmede ise durum farklıdır:

Bir eyleme değer atfetme, değerlendirenin o eylemi, kendisiyle rastlantısal özel ilgisinden- kendi özel koşullarıyla ilgisinden- dolayı değerli-değersiz (iyi-kötü) sayması olarak karşımıza çıkar. Böylece, bir eyleme değer atfetme, eylemden kopuk, ezbere bir değerlendirme oluyor; yani bir eylemin kendisi bakımından rastlantısal etkilerinden bir tanesinin sonucu olarak değerlendirenin yaşadığı bir değerlilik ya da değersizlik yaşantısının, o eyleme değeri olarak yansıtılması oluyor (Kuçuradi, 1998, s. 18).

Bunların hiçbiri, bir eylemi, durumu ya da kişiyi doğru değerlendirme değildir. Kuçuradi'ye göre değerlendirme, karmaşık bir bilgisel etkinliktir (Kuçuradi, 1998, s. 23). Birşeyi doğru değerlendirmek onun yapı özelliği olan değerini görmek, yani onu anlamak ve kendi alanındaki yerini bulmaktır asıl olarak. Doğru bir değerlendirmenin ilk adımı, değerlendirenin söz konusu eylemin ya da tutumun nedenlerini ve niçinlerini bilmesi, karşısındaki kişinin neden-niçin o eylemde bulunduğunu ve o tutum içinde olduğunu görmesidir. Bu değerlendirmenin ilk adımıdır (Kuçuradi, 2002, s. 16).

Doğru bir değerlendirmedeki ikinci adım, bu eylemin yapıldığı koşullar içinde diğer eylem olanakları bakımından özelliğini, başka deyişle, o belirli koşullarda eylemin neleri sağladığı veya nelere yol açtığına görülmesidir. Kuçuradi'ye göre, bir eylemin yapıldığı koşullar içinde başka eylem olanakları bakımından özelliği, onun değeridir aynı zamanda. Dolayısıyla değerlendirmenin bu ikinci adımı o eylemin değerinin bilgisini sağlar (Kuçuradi, 1998, s. 17).

Bilgisel bir etkinlik olan doğru değerlendirmenin son aşaması ise, değerlendirilen eylemin etik değeri olan değerliliğinin-değersizliğinin ya da doğruluğunun-yanlışlığının görülmesi, yani o eylemin insanın değeriyle ilgisinin kurulmasıdır. Ne var ki değerlendirmeyi, Hartmann'ın yaptığı gibi bir duygu işi olarak görürsek, Kuçuradi'nin de belirttiği gibi, birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmelere düşmek kaçınılmaz olur. Duygular, insan olmanın ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte bize her zaman doğru olanı göstermezler; tam tersine, duygular tek başına değer çığnemelerin nedeni bile olabilir.

Hartmann'ın, "değer" ile "değerler" kavramlarını birbiri yerine kullanmış olması, bu iki kavram arasında ayırım yapmamış olması onun değer felsefesindeki diğer bir eksikliğidir. Hartmann, "değer olma" ile

“değer taşıma” arasında ayırım yapmadan değerler hakkında konuşunca değerlerin ve değerlendirmenin neliği hakkında bazı çıkmazlara düşülmesi kaçınılmaz olmuştur. Oysa Kuçuradi, değer felsefesinde doğru bir bakışın kazanılması için “değer” ile “değerler” arasında ayırım yapmanın önemine dikkat çeker. Kuçuradi’ye göre, değer felsefesinde şimdiye kadar ortaya konmuş düşüncelerin ortak karakteristiği², onların “değeri, değerlerden, başka bir deyişle “değere sahip olmayı”, “değer olma”dan ayırmamaları; bu yüzden de iki ayrı problemi bir tek problem olarak kabul etmeleri, buna göre sonuçlar çıkarmaları ve temellendirme yapmalarıdır” (Kuçuradi, 1998, s. 9). Kavramlar arasında ayırım yapılmadığında, her şey birbiriyle karışmakta ve sonuçta doğru değerlendirme yapmanın önü tıkanmış olmaktadır.

Kuçuradi’ye göre, “değer” ile “değerler” farklı şeylerdir. “Değerler” varolan şeylerdir, varolan imkânlardır. Başka bir anlatımla değerler, eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan fenomenleridir; insanın kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı imkanlarıdır (Kuçuradi, 1998, s. 42). “Değer” ise bir şeyin değeridir; bir şeyin bir çeşit özelliğidir (Kuçuradi, 1998, s. 40). Bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri, onun değeridir (Kuçuradi, 1998, s. 26). O halde, “insanın değeri” ile “insanın değerleri” farklı şeylerdir, bu ayırma varmak, Hartmann’ın değer felsefesinin açmazlarını görmek açısından önemlidir.

Kuçuradi’ye göre, “insanın değeri”, insanın varlıktaki özel yeridir, “cins olarak insanın diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlararası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir” (Kuçuradi, 1998, s. 40). “İnsanın değerleri”nden anlaşılması gereken ise, tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir. Kuçuradi’ye göre, bunlar insanın varlık imkânlarının gerçekleşmesidir (Kuçuradi, 1998, s. 40).

Hartmann, değer ile değerler arasında ayırım yapmadığı için, değerlerin “değer yargıları”ndan ayrı olduğunun farkına varamamıştır. Hartmann, *Ethik* adlı eserinin birçok yerinde değer yargılarını değerler yerine kullanmıştır, bu da onun değer felsefesi alanında içine düştüğü çıkmazların bir diğer nedeni olarak karşımıza çıkar.

² Buna Hartmann da dahildir. Hartmann, değer ile değerler arasında bir ayırım yapmadığı gibi, değer yargıları ile değerler arasında da her hangi bir ayırım yoluna gitmez.

Değer yargıları, temelinde norm koyucu yargılardır. Bu yargılar insanlararası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen davranışları, yüklemi “iyi” veya “kötü” olan yargılar şeklinde dile getirirler. Kişilerden uymaları beklenen bu davranışlar, toplumların o an benimsemiş oldukları ahlaklara göre değişiklik gösterir. Kimi toplumlara göre “büyüklerin karşısında bacak bacak üstüne atmak” kötü bir davranışken, kimi toplumlarda bu değer yargısının hiçbir geçerliliği ve önemi yoktur. Değerlendirmelere ölçü olarak değer yargıları alındığında, o an değerlendirilen kişinin, olayın ya da tutumun içinde bulunduğu koşulların bilgisel temelleri anlaşılmadan ezbere bir değerlendirme yoluna gidilmiş olur ve bu durum, değerlendirmeye konu olan şeyin gerçek değerinin görülmemesine ve sıklıkla değer çığnemelere neden olur.

Değer felsefesine yaptığı büyük katkıların yanı sıra, Hartmann’ın bu gibi kavramsal ayrımlar yapmamış olması, onun değerler alanında bazı yönlerden yetersiz kalmasına yol açmıştır. Hartmann’ın etiğinde, değer ile değerler birbirine girmiş, aynı zamanda, değer sanılanlar ve değer yargıları ile değerler arasında da net bir ayırım yapılmamıştır. Değerlendirmeyi, bu türden ayrımlar yaparak bir bilgi sorunu olarak görmek yerine, değer duygusu kavramıyla oldukça yetersiz bir açıklama getirmiş olan Hartmann, etiğin işinin asıl anlamıyla “iyinin ne olduğunu göstermek” (Hartmann, 2002, s. 75) olduğunu belirterek etik ile ahlak kavramlarının birbirine karışmasına yol açmıştır. Oysa Kuçuradi, Hartmann’daki bu yanlışlığın farkına vararak, iyinin neden etiğin işi olamayacağını açıklar. Çünkü “iyi” kavramı, içi farklı şekilde doldurulabilecek, ahlaktan ahlaka, kültürden kültüre, hatta aynı kültür ya da ahlak içinde zamandan zamana değişebilen bir kavram olmakla birlikte aslında tanımlanamayacak bir kavramdır. Kuçuradi’ye göre, iyiyi “daha yüksek değeri gerçekleştirmeyi amaç edinmek” şeklinde anlayan Hartmann, “bir değer daha yüksek olduğunu nasıl belirleyebiliriz?” sorusuna aydınlık bir cevap getirememiştir (Kuçuradi, 1998, s. 94). İnsanı daha yüksek “iyi”lere ulaştıracak olan, Hartmann’ın belirttiği gibi, değer duygusuysa eğer, kişinin değer duygusu da değer biçmelere ve değer atfetmelere göre işliyorsa, kişiyi bu yanlıştan kurtarmak nasıl mümkün olacaktır?³

“İyi” kavramı Hartmann’ın sandığı gibi etiğin değil çeşitli

³ Hartmann, kişileri değerlere ya da doğru değerlendirmeye değer duygusunun ulaştırdığını ancak bunun nasıl gerçekleştiğini yeterince açıklamadığı için, bu tür sorular kaçınılmaz olarak akla gelmektedir.

ahlakların bir uğraşdır. Bunun farkına varabilmek için etik ile ahlakın ayrı şeyler olduğunun ayırımına varmak gerekir. Ancak Hartmann, etiğinde, bu iki kavramı çoğu yerde aralarında ayırım yapmadan birbiri yerine kullanmıştır, bu nedenle o, “iyi” kavramının etiğin bir araştırma konusu olduğu yanılığısına düşmüştür. Ne var ki Kuçuradi için, doğru değerlendirmeler yapabilmek ve değer harcamalarına yol açmamak için bu iki kavram arasındaki farkı gözetmek gerekir.

Kuçuradi, ahlakı, “insanlararası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen davranışlar” olarak, “yapılması- yapılmaması gereken davranışlar, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi sayılan-kötü sayılan davranışlar” olarak tanımlamaktadır (Kuçuradi, 1988, s. 21). Ahlakın dile getirdiği, “yapman gerekir” şeklindeki önermeler, aslında birer değer yargısıdır, değer yargısı ise kişilerin ya da eylemlerin gerçek değerini ortaya koymaktan uzaktır, çoğunlukla ezbere bir değerlendirmenin sonucudurlar. Dolayısıyla insan eylemlerine ezbere bir şekilde bakmak, değer biçme ve değer atfetmelerle onları değerlendirmeye çalışmak çoğunlukla şeylerin gerçek değerini görmeyi engeller, değer çiğnemelere yol açar. Oysa felsefenin bir dalı olan etik, ahlaktan farklı olarak, “insanlararası ilişkilerde eylemin ne olduğunu- bir eylemin ne gibi öğelerden oluştuğunu ve ne gibi belirleyicileri olduğunu” (Kuçuradi, 1988, s. 34) inceler. Etiğin sağladığı bilgiler, insanca yaşayabilmenin önşartıdır. Sonuç olarak ahlaklardan değil etikten yola çıkarak, farklı ahlak görüşlerin içine düştüğü yanlışları görerek, göstererek, insan eylemlerine, kişilere değer atfetme ya da değer biçmeler yerine, her eylemi kendi bütünlüğü içinde, kendi özel koşulları içinde anlamak değer korumanın tek yolu olarak görünüyor.

Sonuç olarak Kuçuradi, Hartmann’ın felsefe tarihinde, özellikle ontoloji alanında varolanı bir bütün olarak ele alması ve varolanların çeşitliliğini, alanlarını, bu alanları belirleyen ilke ve yasaları araştırması, ayrıca realitenin parçalarını bir bütün olarak ele alması ve bunların diğer parça bütünlerle bağlantılarını araştırma yolunu açmış olması bakımından önemli bir düşünür olarak görür (Kuçuradi, 1988, s. 19). Ancak, ona göre, Hartmann, değer problemini ele alırken gnoseolojik unsurlardan tamamen sıyrılamamış ve bu nedenle insana bakarken antropolojik bakış eksik kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak da, Hartmann’ın değer felsefesine büyük katkılarının yanı sıra, doğru değerlendirme yapmanın koşulları ve imkânı üzerinde düşünmemiş olması, onun değer felsefesi alanında kimi yönlerden eksik kalmasına yol açmıştır. Onun değer ile değerler kavramlarının ayırımına varamamış olması, etik ile ahlak

arasında ayırım yapmaması, değer yargılarını değerlermiş gibi kullanmış olması, bahsettiğimiz temel eksikleridir. Ayrıca Hartmann “olanak” kavramını bir varlık tarzı olarak görmediği için değerler yaratmanın, değerli bir kişi olmanın insan türüne ait bir olanak olduğunu, bu olanağı ancak bazı teklerin, doğru değerlendirme yapabilmek için yeterince bilgi ve donanıma sahip olan bazı kişilerin gerçekleştirilebileceğini açık bir şekilde ortaya koyamamıştır.

Tüm bu eksikliklere rağmen Hartmann’ın değer felsefesi alanında hakkının teslim edilmesi gerekir. Onun değerleri bir olgu alanı olarak ele alıp değerleri görelî, değişken olmaktan kurtarmak istemesi, değerlerin değişken nitelikte olduğunu öne sürerek insan hayatında bir ölçüt olamayacağını savunanların aksine, değerler alanının bir « olgu » alanı olduğunu söyleyerek değerler alanında bilgi ortaya koyulabileceğini düşünmesi, değerlere tarih ve zaman üstü olma niteliklerini yükleyerek değerlerin mutlak ve değişmez olduğunu göstermesi, kendi zamanı içinde değerlendirildiğinde değer felsefesi alanında çığır açıcı ve oldukça önemli görüşlerdir.

Elif Çetinkıran Balcı, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye

Kaynakça

- Hartmann, Nicolai (1968). “Almanya’da Yeni Ontoloji”. çev. Uluğ Nutku, İstanbul: Felsefe Arkivi, sayı: 16, s. 1-48.
- Hartmann, Nicolai (2002). *Ethics Vol. I*. çev. Standon Coid, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Kuçuradi, İoanna (1988). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İoanna (1988). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mengüşoğlu, Takiyettin (1976). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.